

A TÚLÉLŐK GYERMEKEI ÉS A GYERMEK-TÚLÉLŐK*

Judith S. Kestenberg

Az utóbbi évtizedekben a holocaustot túlélők gyermekeinek problémáival foglalkozó írások és könyvek elszaporodásának lehetünk tanúi (Sigal-Rakoff, 1971; Epstein, 1979; Danieli, 1980a, b; Bergmann és Jucovy, 1982). Olykor maguk a túlélők ivadékai is írtak gyermekkorukról (Finkelstein, 1987), mint például Helen Epstein, aki más túlélőktől származó kortársaival is készített interjúkat. A legutóbbi esztendőkből a harmadik generációról, a túlélők unokáiról szóló beszámolókat is közzétettek (Gampel, 1986; Virág, 1984). Csupán kevés könyv és tanulmány szól azokról a gyerekekről, akik a holocaustot maguk átérték (Biermann, 1974; Moskovitz, 1983; Eisen, 1988; Kestenberg J., 1972, 1982, 1987; Kestenberg és Brenner, 1988; Kestenberg J. és Kestenberg M., 1988). Ezzel szemben számos olyan, felnőtteknek és gyermekeknek szóló könyv létezik, amelyet maguk a gyermek-túlélők írtak. A tanúságtétel, a történetek elbeszélése iránti szükséglet minden túlélőben fellelhető, de, úgy tűnik, a gyermek-túlélőknek nagyobb az igényük, hogy traumájukat a tapasztalataikról szóló beszámolóik révén feldolgozzák, mint a felnőtteknek (Abells, 1986; Arad, 1979; Auerbacher, 1986; Bernbaum, 1986; Flinker, 1976; Frank, 1967; Friedman, 1990; Herscheles-Altman, 1946; Klein, 1985; Kohen, 1977; Nir, 1989; Oberski, 1983; Provost és Levin-Provost, 1988; Roth-Hano, 1989; Sender, 1986; Seymour, 1981; Volavkova, 1978).

Ebben az írásban bizonyos különbségeket igyekszem kimutatni e két különböző populáció - a túlélők háború után született gyermekei és az európai fasiszta üldöztetés előtt, illetve alatt született gyermek-túlélők - között. Azok a gyerekek, akik szüleikkel éltek át az időszakot, s a háború végén születtek, magukat a második generációhoz tartozóknak tekintik, s csakugyan osztoznak megoldandó problémáikban. Tanulmányunkban mindannyiukat „gyermek-túlélőknek” nevezzük.

* E dolgozatnak egy hasonló, rövidebb változatát felolvastam az 1989-es hannoveri pszichonálitikus kongresszuson (október 14.), s ez megjelent németül „Schicksale der Verfolgten” címmel. (Hans Stoffels, Berlin: Springer Verlag, 1991. 110-126.) - A gyermek-túlélőkkel kapcsolatos kutatásunkat a Child Development Research támogatta, Sand Point, New York.

A források

1. A túlélők gyermekeinek tanulmányozása céljából 1974-ben New Yorkban létrehoztunk egy csoportot „A holocaust második generációra gyakorolt hatásának pszichoanalitikus vizsgálata” céljából (I. Bergmann és Jucovy, 1982). Havonként konferenciákat rendeztünk, amelyek során egy-egy túlélő gyermekkel végzett pszichoanalízist ismertettünk és vitattunk meg. Az anyagokban azonosságokat és különbségeket kerestünk, s igyekeztünk körülhatárolni a szülők holocaust-élményeinek a páciensek konfliktusaira gyakorolt hatását. A későbbiekben nem csupán pszichoanalitikusként, hanem másfajta pszichoterápiás keretek között is kezeltem túlélő-gyermekeket, s közülük egynéhánnyal pszichológusi munkájuk során szupervizori kapcsolatban voltam. Konferenciákon beszélve velük s nézeteiket hallgatva arról is képet alkothattam, mily áthatók voltak a konfliktusok ama populáció tagjai között is, akik nem voltak páciensek. Arra a következtetésre kellett jutnom, hogy a problémák hasonneműek, és a megoldás betegségben és egészségben hasonló, de a gyermekekben, családjaikban és szüleik élményeiben mutatkozó különbségek számat adnak ezek változatosságáról. Amit a fent említett forrásokból tanultam, lényegi alapja a jelen dolgozatban kifejtett elgondolásoknak.

2. A gyermek-túlélők tanulmányozására létrehoztunk egy szervezetet „A gyermekek szervezett üldözésének nemzetközi kutatása” néven. E két kutatás terve annak nyomán fogalmazódott meg bennem, hogy analizáltam egy túlélő gyermekét, majd néhány esztendővel később egy gyermek-túlélőt. Amint a kutatás elindult, meggyőződünk róla, hogy a gyermek-túlélőkkel készített interjúk csak akkor nyújthatnak lényeges adatokat az üldöztetés gyermekekre tett hatásáról, ha igen nagy mintára tehetünk szert, lehetőleg különböző országokból, ahová a gyerekek kivándoroltak, vagy ahol ottmaradtak a háború után. Egyes gyermek-túlélőket pszichoanalízisben vagy pszichoterápiában is kezeltek. Kiválogatva számos gyermek-túlélőt, akik érdekeltek voltak a pszichoanalízisben, betekintést nyerhettünk a különbségekbe azok között, akik voltak, s akik nem voltak analízisben. Mostanra mintegy 1200 interjúnk van különböző országokból (Kanadából, Csehországból, Németországból, Magyarországról, Izraelből, Lengyelországból, Svédországból, Jugoszláviából és az Egyesült Államokból). Mivel azóta számos, a túlélők gyermekeivel készült interjút tettek közzé (Epstein, 1979; Fogelman, Mason és Grunbaum, 1984; Sichrovsky, 1985), bőséggel meríthetünk az irodalomból, ha a jelen írásban tárgyalt két csoportot össze akarjuk hasonlítani.

A túlélők gyermekei és a gyermek-túlélők kezelésében felmerült nehézségek

Mindkét kutatás során azt találtuk, hogy a gyermek-túlélők analízisét gyakorta kikezdte az analitikusok képtelensége arra, hogy a holocausttal szembenézzenek. Egészen kevés pácienset bocsátottak el vélhetőleg sikeres analízis után azzal a figyelmeztetéssel, hogy a jelenben éljenek. A múltat figyelmen kívül hagyták vagy lényegtelennek tekintették a páciensek életé-

ben. Egyes terapeuták úgy vélték, hogy a holocausttal való foglalkozás az aktuális konfliktusokból fakadó elhárító manőver volt.

Néhány pszichoanalitikus arra mutatott rá, hogy ez nem a túlélők gyermekeinek traumája volt, s a holocaustban való megrekedésük abból ered, hogy képtelenek leválni szüleikről. Más analitikusok attól félték, hogy traumatizálják páciensüket, különösen az olyant, aki átélte a borzalmakat s rémálmodtól szenvedett. Eleinte a túlélőket kezelő terapeuták közül sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen betegek nem analizálhatók (e kérdést lásd Ayalon, Eitinger stb., 1983 munkájában). Az sem volt rendkívüli, hogy túlélők gyermekei, akik voltak analízisben, elmondták nekünk, hogy egyáltalán nem kaptak segítséget, illetve a holocaust traumájával kapcsolatos tulajdon tagadásuk érintetlen maradt.

A túlélők gyermekei jóval korábban kezdeményezték kezelésüket, s jóval korábban írtak problémáikról, mint a gyermek-túlélők. A gyermek-túlélőknek sok év kellett, amíg megnyílhattak s interjú tudtak adni, illetve amíg képessé váltak arra, hogy korai traumájukról beszéljenek. Ugyanakkor a vizsgálatok eredményei (Danieli, 1980a), valamint az e személyekkel foglalkozó munka tanulságai (Krystal, 1968; Bergmann és Jucovy, 1982; Kestenberg, 1972) arra hívták fel a pszichoterapeuták és a pszichológusok figyelmét, hogy a holocaust befolyására nem csak az első, hanem a második generációnál is tekintettel kell lenniük. Az érdeklődés gyújtópontjába a szülői traumának a gyermekekre való átszarmaztatása, illetve, valamivel később, a masszív pszichés és fizikai trauma gyermekekre gyakorolt hatása került (Bergmann és Jucovy, 1982; Terr, 1983; Kestenberg és Kestenberg, 1988). Napnál világosabbá vált, hogy az ilyen páciensek kezelése igen bonyolult, s talán még bonyodalmasabb, ha gyermek-túlélőkről van szó. Példázza e megállapítást két rövid esettörténet.

1. Túlélők gyermekének analízise

Ráhel* egy túlélő apa gyermeke, aki önnön és családja üldöztetésén való tépelődései hallgatásával fedte el (Fogelman, Mason és Grunbaum, 1984). Ráhel súlyos anorexiától s székletének visszatartásától szenvedett. Egyetemistaként és festőként munkájában is gátolt volt. Amikor Ráhel nem akart enni, de magához vett némi édességet ebéd előtt, apja megfedtte, hogy nincs elég akaraterije kivárni az étkezést. Amikor egy kiránduláson meg akart pihenni, az apa nem állt meg, hanem ismét ráparancsolt, hogy uralkodjék magán. Ez az igencsak szerető és felelősségteljes apa módszeresen arra tanította gyermekét, hogy az önkontroll által élje túl az éhséget és a rejtőzködést, s erőnek erejével tartsa vissza ürülékét, mert illemhely nincs a láthatáron. Aligha valószerű, hogy az apa tisztában lett volna vele: tanítja leányát. Ő maga életében sokáig nem tudta befejezni tanulmányait, s ekkorra sem ért el olyan magas fokozatot, amire törekedett. Lánya, akinek számára elérhető volt a tanulás, súlyos hátrányokat szenvedett, mert atyjának történetét úgy tette

* Ennek az esetnek a szereplője, Ráhel, ugyanaz, akiről jelen számunkban I. Kogan írásában is olvashatunk. (A szerk.)

magáévá, mintha az az ő saját története lett volna. Az apa nem panaszkolt, hogy éveket vesztett, midőn a zsidókat a továbbtanulástól eltiltották, de a gyermek szemtanúja volt, mint küzd az apja a tanulással, vagy ha egy beszédre kell felkészülnie. Az iskolában először kitünt, s díjat nyert egy holocaustról szóló esszével, amelyet még a gimnáziumban írt. Még iskoláskora előtt kebelezte be ébredező felettes-énjébe Ráhel azokat a tilalmakat és gátlásokat, amelyek a náci uralom alatt a gettóban és táborokban az emberekre hárultak. Az Egyesült Államokban lévő leány és a holocaustba csöppent gyermek kettős életét élte. Ezt a fajta szerveződést neveztem el „transzpozíciónak”. A kettős, a tegnapi és a mai világban élve Ráhelnek nem volt könnyű dolga, ha egyöntetű identitást akart fenntartani. Egy üldözött kisebbség tagjaként viselkedett, ugyanakkor egy amerikai középosztálybeli család gyermekének alakját mintázta, akinek antiszemitizmussal dolga sohasem volt. Valahányszor - főként az iskolában - a holocaustról hallott, egyetlen, bajosan felgöngyölíthető egységgé szőtte egybe a tanultakat saját élményeivel s azzal, amit apjától tudattalan kulcsok közvetítésével kézhez kapott. Ez különösképp súlyossá vált, amint elhagyta a zsidó iskolát s egy világi iskolába került, ahol hamarosan elveszettnek érezte magát. Nem dicsérték már a holocaustról való tudásáért, elvesztette zsidó barátait s a korábbi iskola támogató környezetét, s olyan helyen találta magát, ahová érzése szerint nem tartozott. A másik iskolába kerülése után súlyosan fenyegetett helyzetbe került, s pszichoszomatikus tünetekben kezdte kifejezni magát, azaz testének bensejében érezte lejajlani azt, ami apjának nemzedékében odakint zajlott. Mindeközben családjához fűződő viszonya igen szoros volt. Bár úgy érezte, családjá megvont tőle egy s mást, s anyja nem törődik a gyerekeivel, nagyon lekötelezve érezte magát nekik, s szakadatlanul aggódott apja egészsége miatt. Kortársaival való kapcsolatait visszafogta, mert elsősorban a családjának volt elkötelezve. Nem önmaga miatt félt a szeparációtól, hanem amiatt, amit az neki s főként apjának jelentene.

Ráhel nagyon haragudott a világra, amiért az rosszul bánt vele és zsidó társaival. Félt saját agressziójától s gyakran fordította azt önmaga ellen. Együtt gyászolt hallgatag apjával, s akkor is szülei oldalára állt, ha nézeteik helyessége felől nem volt igazán meggyőződve. Apjának haragját és büntudatát is átvette. Dühének zöme olyan „balesetekben” fejeződött ki, mint a festék kilocsantása a padlóra. Ugyanakkor fennkölt ideáljai voltak, meg akarta váltani a világot a holocausttól s elégtételt szerezni apjának és zsidó barátainak. Osztozva apjának múltjában, messianisztikus szemléletet alakított ki. Évekig tartott, amíg e komplexus megoldódhatott. Ezt „túlélő komplexusnak” neveztem el, mely mindenkiben megvan, de a túlélőkben és gyermekeikben roppant méreteket ölt (Kestenberg J., 1980).

A következő esettörténetből nyilvánvalóvá lesz, hogy analitikusi mivoltomban miként változott meg a szerepem, amint gyermek-túlélőkkel kezdtem foglalkozni, nem pedig túlélők gyermekeivel.

*2. Ráhel analízisének Chaim, egy gyermek-túlélő analízisével
való összehasonlítása*

A negyvenéves Chaim X. tizenegy esztendővel azután jelentkezett nálam pszichoanalízisbe, hogy Ráhel analízálni kezdtem. A gettóban született. Bújtatni kellett, hogy elkerülje a deportálást. Amikor rejtékhelyéről visszatért, az anyja már elment, s őt számos ideiglenes gondviselőre bízták. Két-három éves korában apjával és bátyjával együtt deportálták egy táborba, ahol két évig tartózkodott.

A túlélők gyermekeinek kezelésében szerzett tapasztalataim nem készítettek fel egy gyermek-túlélő kezelésére. Bár volt hasonlóság Ráhel és Chaim között, a különbségek is megdöbbentőek voltak. A gyermek Ráhel háttérét jól ismertem, hiszen más pácienseimtől megismert közösségekben nőtt fel, de semmit sem tudtam arról a környezetről, amelyben Chaim kisgyerekként élt. Követnem kellett Ráhel „időalagútját”, hogy elérjük a holocaustot, amelyet egyikünk sem tapasztalt meg. Együtt beszélünk meg azt, s együtt értük el a pontot, amit Grubrich-Simitis (1984) „a holocaust közös akceptálása” néven írt le, a múlt örült világát, azt a múltat, amihez egyikünk sem tartozott. Együtt kutattuk az igazságot arról, hogy mi történt az apjával, családjával és zsidó honfitársaival. Segíthettem Ráhelnek felfedni a kérdéseket, amelyeket apjának fel akart tenni, s elemezhettem, mi állt kutatásaink útjában. Chaim és én közöttem szakadék volt. Ő jelen volt az üldöztetéseknel, míg magam nem. Egyikünk sem értette, mi történt. Próbálkozásaim, hogy segítek neki rekonstruálni a múltját, nélkülözték azt a hitelességet, amelyet háttérének ismerete adhatott volna meg nekem. Igyekeztem segíteni Chaimnak, hogy anyja eltűnése miatti kétségbeesését összekapcsolja a szakadatlan vággyal: egy ideális asszonyt keresett, aki oltalmazná s aki érte élne. Nem ismerte el, hogy ez az értelmezés helytálló. Ehelyett félelmeit titkárán élte ki, aki egyszer csak el akarta hagyni, s folyton kedvenc gyermekem akart lenni, akit más pácienseknél jobban szeretek. Azt kívánta, hogy hozzam vissza az anyját, vagy annak szerepét teljesítsem be ömelle. Bár Ráhel is elvárta, hogy segítek életre kelteni az apja rokonait és az összes elpusztult zsidókat, Chaim azt akarta, hogy az anyjává váljak. Ráhellel külön kellett válogatnunk, mi tartozik az ő életéhez s mi a holocausthoz. Chaim esetében azt próbáltam megmutatni, miképp ismétli múltját a jelenben, visszafoglalni akarván, ami elenyészett, nem csupán anyját, de egész gyermekkorát. „Acting out”-jellegű viselkedése magában foglalta azt az indulatáttételes reagálást, hogy engem az anyjává változtasson át, s hogy megélje azt, amit gyermekkorában élt át, csak éppen más befejezéssel. Chaim - nem először - otthagya a kezelést és más terapeutaikat keresett, akikre átvihette a sok-sok ideiglenes gondviselő iránti érzéseit, akikre az apja rábízta. Amikor visszatért indulatáttételes „rejtőzködéséből”, azt akarta, hogy mellette legyenek, de hát nem voltam az anyja. Miután arra bátorítottam, hogy maradjon meg az akkori terapeutájánál, s esélyt adtam neki, soha többé nem tudott visszajönni, de azóta is figyelemmel kísérek. Minden esztendőben, a zsidó újév estéjén, amikor az emberek „beírják magukat az Élet Könyvébe”, felhív, s megérdeklődik, hogy vagyok. Elmondja, miképp mennek a dolgai, s „biztosít” róla: tudja, hogy jobban szeretem, mint bármely másik páciensem, és sajátos érzésekkel viseltetem iránta, amelyeket nem

akarok bevallani. Úgy érzem, azt gondolja: anyjának sohasem kellett volna elhagynia őt, ha jobban szerette volna, mint ahogy szerette. Ha szerette volna, visszatért volna hozzá - ha nem ebben az évben, akkor a következőben.*

Ráhel az erdőben akart élni, ahová - úgy képzelte - az apja rokonai menekültek. Megtestesítette az összes rokont, a nagymamát, nagynénjeit s azok gyerekeit. Az indulatáttételben kalauzává lettem, idealizált szülőjévé, aki a holocaustból kivezetné őt a jelen valóságába. Ezáltal ő egyszersmind halottból eleven emberré lett.

Roppant igyekezettel próbáltam információt szerezni a táborról, ahol Chaim ifjú életének két évét töltötte, de nem jártam sikerrel. Többet tudtam meg arról, mi történt vele a gettóban, ahol édesanyját elveszítette s ahol több más asszony vigyázott rá, amíg apja élelmet próbált keríteni a családnak. Láttam önmagam a gettóban bujkálva és a táborokban, hogy jobban megértem a pácienseket, akiket kezeltem, s akikkel interjúkat vettem fel. Világos, hogy Ráhelnek és nekem közös célunk volt. Chaim nem akart visszakerülni a gettóba és a táborba; arra volt szüksége, hogy amit átélt, az újra felmerüljön. Nem volt mit tranzponálnia és sohasem gondolt anyjának hollétére. Arra várt, hogy ismét megjelenjék, éppoly titokzatos módon, mint ahogy az ő távollétében eltűnt.

Chaim nagyon vallásos volt s gyermekeit is istenfélőknek nevelte. Azt magyarázta, hogy Isten nemzedékeken át büntette a zsidókat, mert bűnösök voltak. Mégis, amikor maga elé idézte a menetelő gyerekeket s azt, hogy az egyiküket lelövik, felkiáltott: „Miért a gyerekeket? Miért a gyerekeket, akik nem bűnösök?” Az Úrral s az ő törvényeivel való szembeszegülés a szabályok szigorú megtartásával keveredett nála. Vallásos zsidó identitása szakadatlan fenyegetésnek volt kitéve. Identitás-konfliktusának egy hányada abban fejeződött ki, hogy tanult ember akart lenni, de ennek elejét vette intellektuális gátlása, ez pedig e cél elérését lehetetlenné tette számára.

Chaim erőteljes, infantilis jellegű kötődéseket alakított ki, igen alkalmatlan módon. Ugyanakkor lehetetlenné tette gyermekei számára, hogy vele kommunikáljanak, mert gyengeségeik iránt türelmetlen volt s szigorúan büntette őket. Minduntalan közelebb akart kerülni apjához, aki következetesen elutasította, s többet kívánt fivéréből, mint amit az adni tudott. Amikor Chaim toleránsabb lett tulajdon gyengeségei iránt, apját s gyermekeit is kezdte jobban megérteni. Mégis, képtelen volt elviselni saját indulatáttételes kötődését, főként, mert szüntelenül arra számított, hogy az analitikus cserbenhagyja.

Ráhelhez hasonlóan Chaim is elvesztette képességét, hogy felismerje az olyan testi szignálokat, mint az éhség. Akkor evett, amikor a táplálékot elébe tálták, és sohasem tudta, eleget evett-e már, vagy túl keveset. Szorongása szakadatlan volt, s összevegyült a veszedelmes szituációk adekvát felismerésével. Küszöbön állt valami rossz, s ő semmit nem tudott tenni, mintha megbénult volna. Nem fogta fel, hogy a gyorsajtás rendőri büntetést vonhat maga után. Nem számított, mit tesz. Annak, hogy mi történik vele, semmi

* Abban az időben, amikor Chaimról írtam (Kestenberg és Brenner, 1986), hagyott el első ízben, s akkor még nem tudtam, hogy később vissza fog térni, remélvén, hogy újraegyesülhet velem, mint anyjának konkrét reprezentációjával. Amikor a következő alkalommal elhagyott, elvesztette irántam való illúzióit. Eltitkolta előlem, hogy konzultált egy másik terapeutával, aki azért segíthetett neki, mert jobban megértette zsidó gyökereit, mint én. Abban az időben az akkoriban elhunyt apjának helyettesítőjét kereste.

köze nem volt a saját cselekvéseihez. Az volt a benyomásom, Chaim elvesztette készségét a veszély belső és külső szignáljainak felismerésére, mert nem tudott túllépni vitalitásának kora gyermekkori elvesztésén, s nem engedték meg neki, hogy önmagáról gondolkodjék, mint mindazon gyerekek, akik találegkonyan megoltalmazzák magukat, s gondoskodnak saját életükről.

Rossz közérzetének legfenyegetőbb eleme afeletti dühe, hogy mennyire gyámoltalan volt s az is maradt. Mindössze annyit tudott, hogy meg akarta kedveltetni magát a felnőttekkel, hogy azok szeressék. Élete a támadók, a nációk kezében volt, akik a gyerekeket megölték, s apja és fivére kezében, akik oltalmazták s irányították őt. Szembesülve normáikkal, amelyek ellen szintén fellázadt, Chaim önmaga ellen fordította agresszióját, s búskomorrá vált. Miután nem tudta megoldani a haragos kívánalmi és archaikus felettes-énje közötti konfliktust, minduntalan bajban volt, s mindig rettegett az előreláthatatlan következményektől. Ugyanakkor nem tudott ellenállni a vágynak, hogy szembeszegüljön Istennel, s provokálja őt. E vonatkozásban Ráhelre emlékeztetett. Ugyanakkor, vele ellentétben, haragja, mely dührohamai során hatalmába kerítette, főként jelenlegi családjá ellen irányult. Ráhelre reagálásmódja visszatartotta a harag ilyen nyílt kitérésaitől. Chaimot teljesen elárasztották gyermekkori traumái, míg Ráhel olyan edzésen ment keresztül, mely egy újabb holocaustra készítette volna őt fel. Chaim a magából sohasem szabadult ki. Még mindig benne volt.

A jelen munka keretei között nincs módom leírni, hogyan folyt le Ráhel és Chaim analízise (l. Kestenberg, 1982; Kestenberg és Brenner, 1986). Azért mutattuk itt be mindkettőjük pszichopatológiáját, hogy ez keretül szolgáljon a gyermek-túlélők és a túlélők gyermekei közötti hasonlóságok és különbségek öt aspektusának feltárásához. Ez persze sokkal több esettanulmányon s a gyermek-túlélőkkel felvett rengeteg interjún alapul. Lássuk a legkorábbi eredmények előzetes áttekintését.

Különbségek és hasonlóságok

Az ember hajlamos volna e szakaszt egy trivialitással kezdeni: azzal, hogy a túlélők gyermekei kölcsönzik a traumát, míg a gyermek-túlélők integrálni próbálják a maguk traumáját. A viszontagságokkal szemben mindkét csoport rendkívül adaptív erőt mutat. Azok, akik megbetegedtek, s kezelésre van szükségük, lehetővé teszik, hogy mintegy mikroszkópon át tekintsük a problémákat, amelyek nem egészen nyilvánvalóak azoknál, akik nem tartoznak valamely betegpopulációhoz, hanem a szublimációban és a kreativitásban találták meg a maguk útját. Az olvasó ne tévessze szem elől, hogy a túlélők gyermekei és a gyermek-túlélők egybevetésekor a gazdag egyéni különbségekre, a veleszületett vonásokban és a más-más kultúrákban való felnövekedésből fakadó eltérésekre nem voltunk tekintettel. E különbségek, amelyek az egyéni és csoportos terápiák során éppúgy megjelennek, mint az interjúkban és a hétköznapi viselkedésben, csakugyan lényegesek, de a jelen dolgozatban nem foglalkozhattunk velük.

A múlttal való foglalkozás

1. A szülők és nagyszülők múltjának transzpozíciója a túlélők gyermekeinél és unokáinál

Túlélők gyermekeit elemezvén, velük egyénileg vagy csoportban beszélve úgy találtam, hogy e generáció a betegség és az egészség állapotaiban egyaránt igyekszik áthelyezni magát a holocaustba, a szülők világába. Csakugyan érvényteleníteni akarják a szüleiket ért igazságtalanságokat és kegyetlenkedéseket azáltal, hogy leereszkednek azok múltjába, s arra a jelenben keresnek gyógyírt. Akiket ez a feladat túlon túl megterhel, esetleg kezelésre jelentkeznek; mások a holocaust történetét tanulmányozzák. Például önmagukról írnak disszertációjukat (Schwartz, 1981), vagy csoportokat alakítanak, hogy szüleik iránti érzéseiket megvitassák (Fogelman, 1988). Választott feladataikban sokan kiemelkedő teljesítményt nyújtanak, így cáfolván rá a mítoszra, hogy a zsidók alsóbbrendűek.

A túlélők igyekeznek megoltalmazni gyermekeiket annak ismeretétől, hogy mi történt velük, s megaláztatásaik és dehumanizálásuk titkát is magukba kellett fojtaniuk. A túlélők gyerekei gyakorta úgy járnak el, mintha a titok az övék volna s el kellene rejteni a saját gyermekeik (a harmadik generáció) elől. Mégis, épp mert a szülők múltjába helyezik át magukat, s mert úgy viselkednek, mintha ők lennének az üldözök és az üldözöttek, tovább származtatják a nemzedékek közötti titkot a harmadik generációra.

Lana*, egy háromszendős lány megkérdezte anyját (túlélők gyermekét), hol van a nagymamája és a nagypapája. Azt a választ kapta - az igazságnak megfelelően -, hogy meghaltak. Ez nem vetett véget a kérdezősködésnek. A kislány tudni akarta, hol voltak a nagyszülei. Sokakkal ellentétben, akik szintén túlélők gyermekei, Lana anyja sohasem látogatta meg szülei sírját, és semmiképp nem akart lányával odamenni. Bár megővta magát a szülei múltjába való beköltözéstől, az „acting out” által felfedte, hogy öntudatlanul is ott lakozik. A családját manipulálva megrendezett olyan jeleneteket, melyekben férje és gyermeke elárulja és elhagyja. Mindeme jelenetekig nem került szóba, meg tud-e Lana szabadulni attól az érzéstől, hogy nincs rá szükség, hogy ki van rekesztve és magára van hagyva (Kestenberg, 1989).

A küldetés terhe alatt, hogy módosítaniuk kell a történelem menetét, hogy újra kell építeniük a rombadőlt házakat és elégtételt kell adniuk a holocaust áldozatainak, a túlélők gyermekei, ahelyett, hogy maguk cselekednének, átörökítik a küldetést tulajdon gyermekeikre.

A négyéves Freddy szüleitől és nagyszüleitől semmit nem hallott a holocaustról. Egy napon váratlanul attól kezdett félni, hogy a házak leomlanak. Ennek a dolognak könyörtelenül nyomába szegődött, ami igencsak hasonló ahhoz, ahogy Lana érdeklődött nagyszülei iránt. Egy idő múlva megtudtuk, hogy félelmeinek kezdete előtt Freddy látott egy fényképet a házról, ahol a nagyanyja gyermekkorában élt. A szomszédos oldalon a félig lerombolt zsinagógát ábrázoló kép volt. Fogadtam Freddyt a rendelőmben, s az összeomló házakkal kezdtem a társalgást, megpendítve, hogy a

* Mind Freddyt, mind Lanát ismertem már a Szülők és Gyermekek Centrumából - Roslyn Heights, NY, a Child Development Research támogatásával (l. még Kestenberg, 1989).

saját házam rámdőlhetne. Freddy biztosított engem, hogy meg tudja előzni házam összerokadását, ha zsineggel fogja körbe. Egy harmadik generációbeli kisgyerekekkel voltam szemközt, aki elejét akarta venni a további rombolásnak. El tudtam neki magyarázni, hogy sok házat leromboltak a háború alatt, amikor a nagyanyja kisgyerekek volt. A nagyanyja azonnal hajlandó volt erről beszélni velem, az apja pedig végighallgatott egy előadást a második generáció problémáiról.

2. A saját múlt elfelejtése és „acting out”-ja a gyermek-túlélőknél

A gyermek-túlélőknek nem kell visszahelyezniük magukat szüleik ismeretlen múltjába. Ők maguk voltak ott jelen. Sok vonatkozásban arra van szükségük, hogy elfeledjék a gyermekként átélt masszív traumát, vagy igyekezzenek megküzdeni vele, a múlttal, mely oly elevenné és fenyegetővé válhat, hogy egyetlen vágyuk marad csupán, a jelenbe menekülni. Hogy újraépítsék szétforgácsolt életüket, sokan közülük a családjuknak, tanulmányaiknak vagy szakmai pályafutásuknak szentelik magukat. Mindamelllett, érezvén a folytonossági hiányt gyerekkoruk és felnőttkoruk között, kétségbeesetten próbálnak visszaemlékezni arra, hogy mi történt velük a holocaust alatt. Ugyanakkor, amennyiben az emlékezés a múltat hozza vissza, elfojtják és tagadják a rontás napjait, amiből csodával határos módon megmenekültek. Az emlékezés és a felejtés közötti konfliktus a gyermek-túlélők életének egyik legfontosabb problémája.

Nem egy szülő, akinek a gyerekeit üldözték, úgy véli, a gyerekek nem szenvedtek, mert túl kicsik voltak ahhoz, hogy megértsék a veszélyt. Afeletti büntudatukban, hogy nem tudták megoltalmazni gyermekeiket a fájdalomtól, az éhségtől és a koravénstól, azt mondják ivadékaiknak: túl fiatalok voltak, hogy emlékezhetnének rá, mi történt a náci időkben. Az illúzió, hogy a gyerekek a viszontagságok közepette is boldogok lehetnek, azért tartható fenn, mert a gyerekek képesek a játékra, erre az öngyógyító eljárásra, játéku az azonban felfedi, hogy mi foglalkoztatja őket. A gettóbeli gyerekek például azt játszották, hogy zsidókat ejtenek foglyul (Eisen, 1988); megszemélyesítették a nácikat, a zsidó rendőrséget és az áldozatokat. A táborokban a gyerekek azt játszották, hogy sorbaállítják az embereket, s a gázkamrákba küldik őket. Kiváló megfigyelők voltak, s megértették a halál és a veszedelem természetét. Szükség esetén hosszú ideig elrejtőzve maradtak szűk, sötét és levegőtlen helyiségekben is, moccanás és pissenés nélkül.

A szülők gyakran nem nyújtottak be jóvátételi igényt gyermekeik nevében; nem akarták őket kitenni a kikérdezésnek, s inkább osztották a német pszichiáterek és bíróságok vélekedését, hogy ahol valaki nem emlékezik, ott nincs szenvedés (Kestenbergek, 1980). Azok a gyerekek, akik elvesztették szüleiket s akiket örökbe fogadtak, gyakorta hallották, hogy múltjukat, valódi szüleiket és testvéreiket el kell feledjék s a jelenben kell élniük. Azok a gyermek-túlélők, akiknek túlélő szülőjük azt mondta, hogy nem emlékezhetnek, gyakran nem mernek emlékezni.

Mrs. Y. egy interjúban azt mondta, semmire sem emlékszik nyolcéves koráig, s hogy mi történt, azt csupán az anyja történeteiből ismeri. Amint azonban e történeteket

nekem elmondta, egyszercsak emlékezni kezdett. Nagyon meglepődött, szinte sokkolta, hogy ennyi mindent fel tud idézni, de felismerése annyira szorongóvá tette, hogy az interjút meg kellett szakítani. Sohasem tért vissza, hogy befejezzük az interjút, főként azért, mert „az egyik unokájára kellett vigyáznia”.

A gyermek-túlélők rémálmaikban emlékeznek vissza arra, amit éber életükben elfelejtettek. Akiknek nem maradt meg a családjuk, kötelességüknek érzik, hogy emlékezzenek és tanúságot tegyenek. Sokaknak deportált szülei kötötték a lelkére, hogy igyekezzenek életben maradni, s tudassák a történeteket a világgal. A legtöbb meginterjúvált megkönnyebbülést talál múltjának felidézésében (M. Kestenber, 1990). Amikor az interjúk vagy a terápia során segítséget kapnak a visszaemlékezéshez, nem csupán azért hálásak, mert be tudják teljesíteni szülei kívánságait, de azért is, mert visszanyerik az elvesztett folytonosságot, amit úgy fejeztek ki: „úr az életemben”. Ehhez le kell győzniük a rettegést mindazok rosszallásától, akik félnének meghallgatni őket s akik megvetéssel fordulnak feléjük, hogy ezáltal elkerülhessék a bűntudatot.

Az emlékezet a gyermek-túlélőkben olyan élmények nyomán ébred fel, amelyek kiváltó aktusként működnek. A füst a gázkamrákra emlékezteti őket, egy répaleves felkelti bennük a táborigeszt emléket; az egyenruha visszaidézi az SS-eket, vagy az apáikat elhurcoló rendőrséget. Az „acting out” viselkedésmódok vagy a tüneti cselekvések az emlékek helyett jelennek meg, különösen azoknál, akik az üldöztetés idején még igen kicsik voltak.

Egy lánygyermeket, aki a táborban született, rejtegettek és a száját bekötötték, hogy sírása ne hallatsszon ki. Felöltötként néha szájára tapasztott kézzel, köhögve riadt fel álmából. Kiderült, hogy köhögése arra a fulladásra emlékeztette, amit életének első heteiben élt meg.

Míg a túlélők gyermekeinek az a küldetésük (Stierlin, 1981), hogy a múltat érvénytelenítsék s a holtakat feltámasszák, a gyermek-túlélőknek az a rendeltetésük, hogy életben maradjanak, s családjukat és etnikai csoportjukat gyermekek nemzésével örökítsék tovább. Minden gyermek szimbolikus győzelem Hitler genocídiuma fölött. A gyermeknevelés - kötelesség. Sokan hallgatnak, amíg gyermekeik fel nem nőnek s el nem hagyják a családi fészket. Az emlékezés kötelessége ekkor válik akuttá. Az emlékezés az elvesztett emberek, elvesztett kultúrák és elvesztett otthonok felélesztésének az egyik formája. A tudattalan számára a felejtés egyenlő a halállal és a destrukcióval (Bergmann, 1985).

Az identitás problémái

A túlélők gyakran féltek felfedni zsidó identitásukat, nem csupán azokban az országokban, ahol nem volt ildomos az embernek a maga zsidóságát kinyilvánítania, mint Lengyelországban és Magyarországon (Erős és mtsai, 1988), de azokban az országokban is, ahol a zsidók biztonságban érezhették magukat. Amikor először kezdtünk túlélőkkel interjúkat készíteni Lengyel-

országban, meglepett bennünket, milyen különbségek vannak a keresztény és a zsidó túlélők között. Az előbbiek büszkéek voltak lengyel azonosság-tudatukra a masszív náci propaganda ellenére, amely szerint a szlávok alacsonyabb rendű fajt alkotnak. A lengyel ellenállók gyermekei számára létesített táborokban (Witkowski, 1975) a német őrök nem tudták meggyőzni ifjú fogjaikat, hogy szüleik banditák voltak. Olyan zsidó gyerekek azonban, akik korábban bujkáltak, a háború után továbbra is tagadták a maguk zsidóságát, s hamis identitásukat időnként a harmadik generációnak is átadták. Mégis, annak ellenére, hogy a zsidó származás hétepecsétes titok volt, a zsidó túlélők gyermekei és unokái a kezelések és interjúk során felfedték, hogy a tiltott tudást örájuk is átszarmaztatták (Virág, 1984; Gampel, 1986). Zsidó identitásuk tagadása ahhoz a háború utáni környezethez kötődött, amelyben éltek.

1. A túlélő szülők által gyermekeikre átszarmaztatott identitás problémái

Németországban a túlélők gyermekeire kettős küldetés vár. Németországban nevelkedtek, de szüleikkel ellentétben Izraelben kell majd élniük. Zsidókkal kell házasodniuk, s tovább kell örökíteniük a zsidóságot annak ellenére, hogy osztálytársaik és barátaik zömmel keresztény németek (Lewitan, 1986; Sichrovsky, 1985).

Izraelben a túlélők gyermekeinek arra kellett energiáikat fordítaniuk, hogy felépítsék a zsidó államot, s nem tekinthettek a múltba. Csak később, a libanoni háború után tudatosították a túlélők izraeli gyermekei a maguk sajátos identitását, hogy ők annak a maroknyi zsidónak a leszármazottai, akik a Shoah-ból megmaradtak (Fogelman, 1989, szóbeli közlés).

A nyugati országokban a túlélők gyermekei közül sokan belezavarodtak szüleik identitás-konfliktusaiba.

Marvin szülei meglepő módon nem-zsidó ír katolikus környezetben telepedtek le, de ő nem játszhatott a helybeli gyerekekkel. A jesivába küldték, ahol teljesítménye gyenge volt. Szülei lenézték az alacsonyabb származású nem-zsidó gyerekeket, s megfedték fiukat, ha azokkal elvegyült. Amikor Marvin nem tudta teljesíteni szülei kívánalmait, önmagát alacsonyította le. Végül csatlakozott egy guru köré szerveződő csoporthoz, mely elfogadta őt, és segített én-azonosságának megtalálásában (Kestenber, 1982).

A szülők iránti ambivalencia, amely Marvint arra készítette, hogy új vallási csoportoknál keressen befogadást, abból a konfliktusból fakadt, hogy vajon fenntartsák-e zsidó mivoltukat s elpusztuljanak, vagy színleg legyenek keresztényekké, s így megmaradjanak.

Az Egyesült Államokban a túlélők gyermekei közül rengetegen úgy küzdenek meg a maguk identitás-problémáival, hogy támogatást vagy terápiás csoportokhoz csatlakoznak, s abból merítenek erőt, hogy túlélők gyermekeként azonosítsák magukat. Ez sokuk számára lehetővé teszi, hogy megtörjék a túlélő családokban uralkodó hallgatást (Danieli, 1980b; Fogelman és mások, 1984). Grubrich-Simitis (1984) kifejezésével élve azt mondhatnánk: a holocaust elfogadásában váltak eggyé, mint olyasvalakik, akik szüleik múltjához tartoznak.

2. A zsidók gyermekkori üldöztetése által szétzúzott identitás

A gyermek-túlélők sokat szenvednek attól az érzéstől, hogy nem tartoznak sehová (Kestenberg és Kestenberg, 1988). Az ország, ahonnan származtak, elutasította őket, zsidóságuk pedig inkább csapást jelentett, semmint olyasvalamit, amire büszkék lehetnének. Sokan, akik ortodox zsidókká váltak, és/vagy elfogadták gyökereiket, azok közül kerültek ki, akiknek a szülei asszimilálódtak, és sohasem mondták meg gyermekeiknek, hogy zsidók. E gyerekek közül nem egy csak akkor fedezte fel zsidóságát, amikor más gyerekek, illetve tanáraik kigúnyolták vagy inzultálták őket. Azok közül sokan, akik katolikus családokban vagy elrejtett kolostorokban nevelkedtek, a Szent Családhoz kötődtek (Kurek-Lesik, 1988). Sokan lettek papok vagy apácák anélkül, hogy zsidó származásukról fogalmuk lett volna. Mások nem akartak a háború után visszatérni zsidó családjukhoz; megmentőikhez ragaszkodtak (Donát, 1965); megint mások, akik visszatértek a judaizmushoz, a zsidó és keresztény hiedelmek közötti konfliktusok alatt roskadoznak (Hogman, 1988).

Egy ötéves gyerek, megtudván, hogy ő zsidó, felkiáltott: „Nem, nem, azok ördögök, én nem akarom, hogy elvigyen az ördög.” Amikor azt mondták neki, hogy a zsidók ölték meg Krisztust, félni kezdett tőlük s nem akart közéjük tartozni.

A panasz, hogy „nincs közöm senkihez” s a dolognak oly módon való találása, hogy „a világhoz tartozom” - nem ritka a gyermek-túlélők körében. Másoktól különbözőknek érzik magukat, s ezért a gyermek-túlélők igyekeznek felülmúlni azoknak az országoknak az ivadékait, ahová kivándoroltak. A kirekesztettségéből, a különbözőségéből fakadó jogfosztottság traumája mélyen beléjük kódolódt. Az agresszonnal való azonosulás nyomán gyakran kirekesztenek másokat. A kezelések során hajlamosak a terapeutát befeketíteni, s igyekeznek éreztetni vele, hogy ő nem egyenlő a szakma megbecsült előljáróival.

Egy 1938-ban született gyermek-túlélő szakadatlanul arról panaszkodott, hogy én önkényesen és rosszhiszeműen visszatartom tőle az információkat. Azt követelte, hogy adjam fel pszichoanalitikus meggyőződésemet, s kezeljem őt viselkedésterápiával. Kinevelte a pszichoanalitikus értelmezéseket, s szakadatlanul kétségbe vonta szakmai identitásomat. Ezt nagy mértékben az a benne lakozó érzés váltotta ki, hogy ő sehová sem tartozik, és semmiben nem lehet sikeres. Mivel szilárd identitástudatomat nem tudta lerombolni, rólam kezdett mintát venni, s életében először kielégülést talált munkájában.

Az utóbbi két-három évben gyermek-túlélők csoportjai jöttek létre, ahol a csoport-identitást a hovatartozás új érzése hozta létre (Kestenberg és Kestenberg, 1988), ami az újonnan megtalált nővéreik és fivéreik iránti hűségéből fakadt (Silten, 1986). De még ebben a körben is rendszeresen megjelenik a mások kirekesztésének igénye.

Problémák a kapcsolatokban

1. A túlélők gyermekeinek túlzottan szoros viszonya a szülőkhöz

A túlélők gyermekei számára nem könnyű elhagyni szüleiket, akik arra számítanak, hogy ők biztosítani fogják a zsidó ivadékok folytonosságát. Egyes szerzők azt gondolják, hogy ez a szeparáció-individuáció kudarcát jelenti, de az analízisekből nem ez derül ki. Két külön oka van annak, miért vonakodnak a szülők útjukra bocsátani gyermekeiket, amikor azok felnőnek. Először is, a túlélő szülők úgy kezelik sarjaikat, mintha azok elveszett szüleik megtestesülései volnának. Másodsor, a túlélők számára a szeparáció a halált vetíti előre, ahogyan azt Schwartz (1981) leírta:

„Huszonegy éves koromban elmentem Európába és Izraelbe. Anyám kelleltenül autózott ki velem a repülőtérré, s azt kérdezte, lát-e még valaha... arra emlékezett vissza, s azt élte át újra, amikor ő Németországot elhagyta - voltak olyan rokonai, akiket soha nem látott viszont. A holocaust túlélői számára az elválás a halált jelenti.”

A túlélők gyermekei úgy tekintenek szüleikre, mintha felügyeletre szoruló gyermekek volnának. Való igaz, sokuk tolmácsi minőségben kíséri el szüleit az orvoshoz, az ügyvédhez (Kestenberg M., szóbeli közlés). A szülők és gyermekek közötti kapcsolat nagyon szoros. Ha a túlélők gyermekei megbetegszenek, fenyegetőnek érzik szüleik közelségét. Amikor felgyógyulnak, már naponta, ellenérzések nélkül fel tudják hívni túlélő anyjukat.

2. Az emberekhez való közelperkélés nehézségei a gyermek-túlélőknél

A túlélők gyermekeivel ellentétben a gyermek-túlélők arról panaszkodnak, hogy félnek közel kerülni az emberekhez. Gyermekkorukban drágán megfizettek, amikor túlonatúl dependensek voltak vagy túlságos szükségletet szenvedtek. Újra és újra elválasztották őket azoktól, akiket szerettek.

Egy kislány a zsidó történelmi bizottság előtt a háború után azt vallotta, hogy anyja elhagyta őt egy nem-zsidó nővel, de megígérte, hogy vissza fog térni hozzá. Az anya még búcsút sem mondott, amikor eltávozott. A gyerek várt az anyjára, de végül feladta, s kötődni kezdett „lengyel anyjához”, aki szerette őt. A háború után eljött érte egy rokona, elvitte, s a zsidó gyermekotthonban helyezte el. Szomorúan gondolt „anyjára”, s hiába remélte, hogy viszontláthatja.

A gyerekek elvesztették bizalmukat szüléikben, akik „magukra hagyták” őket. Sokan megtanultak magabiztosan, távolságtartóan és gyakorlatiasan viselkedni. Felnöttekként családjuk iránt képtelenek a gyengédségre. Jó feleségek és jó anyák (Moskovitz, 1982), de a fizikai közelségtől gyakran visolyognak. Lényeges tényező ebben egy depresszív góc, amely nem engedi meg az intenzív örömet. A pozitív affektusok letompítottak, az érzések gyakorta megdermednek.

Pszichoszomatikus következmények

*1. Az átszarmasztott trauma pszichoszomatikus következményei
a túlélők gyermekeinél*

A leggyakoribb pszichoszomatikus tünetek, amelyekkel a túlélők gyermekeinek körében találkoztam, az anorexia nervosa és a bulimia voltak. Az egyik páciens különösen jól illusztrálja, hogy gyermekkori deprivációi miként mentek feledésbe, s hogyan továbbítottak gyermekeihez.

Mrs. L.-t depresszió miatt utalták hozzám, amit anyjának halála váltott ki. Szülei még az üldöztetés előtt elváltak. Sértette őt, hogy apjának figyelme hamarosan egy másik kislány, az apa második feleségének leánya felé fordult. Nem nézte jó szemmel, ha anyja más férfiak iránt érdeklődött. Nem akarta őt is elveszíteni. Mikor fejük felett lebegett a náci megsemmisítés réme, anyjával és hűgával egy paraszt padlásán rejtőztek el, egymáshoz bújva, összezárva. Amikor e kényszerű közelség után anyja újra férjhez ment, azt Mrs. L. mint gyermek különösen zokon vette. Később, felnőttként fájdalmas volt számára az anyjától való elválás. Nehézségei támadtak, ha ki kellett mennie a városból dolgozni, hacsak át nem öltözhett anyja lakásán. Mindazonáltal tagadta anyja iránti kötődését és szeretetét, de édesanyjának halála után nem akart a városon kívül dolgozni, s depresszióba esett.

Depressziója közepette Mrs. L. állandó és változatlan diétát tartott; testsúlyát nem csökkentette, s nem is gyarapította. Amde a táplálékot nem élvezte, s láthatóan nem emlékezett rá, hogy valaha is éhes lett volna vagy el lett volna telve. A kérdésre, hogy éhezett-e a rejtőzködés idején, nem tudott válaszolni. Nem tudta, hogy amikor elhagyták a rejtékhelyet, nehezen tudott járni, s nem volt egyértelmű, hogy ezt lábának megdagadása okozta-e, ami az éhezés következménye volt, vagy a hosszan tartó mozdulatlanság. Úgy tűnik, sok túlélőhöz hasonlóan elvesztette készségét, hogy a fizikai jelzéseket tisztán észlelje. Egy alkalommal elviselhetetlen, szünni nem akaró fájdalomról panaszkodott. Amikor a hasára mutatott, végül megértettem, hogy nem evett, s az éhség miatt voltak fájdalmai. Nem kapcsolta össze a fájdalmat az éhséggel. Mégis, ha evett valamit, megjegyezte, hogy a fájdalom alábbhagyott.

Bizonyos idő eltelte után Mrs. L. arról panaszkodott, hogy egyik lánya anorexiában szenved, a másik pedig bulimiában. Igen valószínűnek tetszett, hogy átszarmasztatta gyermekeire az olyan testi jelzések felfogására és megválaszolására való képtelenségét, mint az éhség és a jóllakottság. E gyerekek egyike akkor gyógyult ki e pszichoszomatikus bajából, amikor élénken érdeklődni kezdett a holocaust iránt. Mégis, az anya nem szeretett a lányával vagy bárki mással beszélni arról a tortúráról, amikor hangtalanul és mozdulatlanul kellett fekdünie a napi egyszeri élelemre várva, anyjával állandó fizikai érintkezésben. Az anyja iránti haragja, amiért az megfosztotta az apától, s engedte éhezni, számára nem volt nyilvánvaló. Ezek a neheztelések serdülőkorára tolódtak át, amikor anyja egy állás miatt elment, s hagyta, hogy ő a táplálékát egy étteremben fogyassza el. Kétségtelen, hogy orális konfliktusait áttolta gyermekeire, különösen idősebbik lányára, akivel állandó vitái voltak.

*2. A vitális funkciók elnyomásának pszichoszomatikus következményei
a gyermek-túlélőknél*

Nem ritka, hogy a túlélők gyermekei „megbízottakként” járnak el szülei betegségeiben. Pszichoszomatikus tüneteik a szüleikben mélyen rejtőző depressziót álcázzák. Szülei múltjában élvén, magukra veszik önnön testük

pusztítását a szülei helyett. Maguk a *gyermek-túlélők* viszont hajlamosak tudomást nem venni tulajdon panaszaikról, ellenkező esetben pedig úgy mutatják be azokat, mint belső perszekútorokat, amelyek sohasem hagyják őket békén. Azoknak, akik alultápláltságtól és vérhastól szenvedtek, sérülékeny maradt az emésztőrendszerük. Ráadásul sokan összekeverik a lelki és a fizikai fájdalmat, s a fizikai megfosztottságot az elutasítással és az elhagyatottsággal azonosítják. A nyombél-, gyomor- és nyelőcsőfékély, illetve a bélérzékenység kölcsönhatásban van a vitalitás elvesztésével és az eltorzult testkép fennmaradásával, ami az extrém súlycsökkenésből és a rossz egészségügyi körülményekből fakadt. Mindezek zöme átszármazott a következő generációra, főként a korai testi gondoskodás időszakában. A vitalitás fizikai depriváció miatti elvesztését gyakorta újraélik vagy „acting out” formájában élik ki, az önmaguk indukálta bénító szorongásban. *Gyermek-túlélőkkel interjút* készítve időnként tanúi lehettünk a vitalitás megújulásának, ami kioldja a betokosodott érzelmeket. A masszív trauma számos esetben korábbról származott, a holocaust előtti évekből. Bár a legtöbb gyermek-túlélő azt mondja, jó gyerekkora volt, ritkán idéznek fel olyan kellemes élményeket, amelyek az üldöztetést megelőző időkből származnának. A későbbi trauma törli a korábbi érzékszervi-mozgásos örömeiket. A gyermekkor örömeinek visszaidézésére jó példa egy enyhén búskomor asszony, akit kisgyerekként egyik házból a másikba vittek át.

A második ház - amint elmondta - nagyon sötét volt, s ő nem emlékezett az első házra, ahol kisgyermek korának jobbik részét élte. Megkértem, képzelje el az elfelejtett házat (Kestenberg, 1987). Úgy tűnt, mintha transzba esett volna. Gondolatban belépett a házba, s egy ablakot látott. A szoba fényárban úszott. Kitoró örömet érzett, s ezt annak jeleként fogta fel, hogy jó gyerekkora volt.

Visszaidézővén a korai élet érzéki élményeinek tündöklő örömét, a gyermek-túlélők felfedezhetik a gyönyörnek azt a minőségét, amelyet látszólag elveszettek. Az intenzív érzések újrafelfedezése sok esetben gyógyító hatású.

Agresszió és depresszió

Ha az embert megalázzák, éheztetik, kiirtják a családját s halálos veszedelmebe kergetik, érthető, hogy telve lesz haraggal és bosszúvágygal. Ha az agresszióknak nincs levezetése, a düh pedig tehetetlen, nehéz lesz elfogadni a veszteséget s a gyász munkát elvégezni. A búskomorságnak nem szakadhat vége. Mégis, e belső akadályok ellenére, a túlélők képesek voltak mindent újrakezdeni; számos országban új családot és új életet teremtettek. De minél idősebbek voltak, annál bajosabb volt számukra hamvaikból fönixként újraéledni. Sokan magukban hordozzák felgyülemlett agressziójukat.

1. Az agresszió és a depresszió a túlélők gyermekeinél

Minden túlélőnek megvan a maga elmondandó története s megvan a maga személyisége. Nem lehet egyetlen kategóriába összezsúfolni őket. Mindez az itt tárgyalt összes hasonlóságra és különbségre vonatkozik, de különösen a

külső agresszióra s a befelé fordított támadó hajlamra. Kanadai kutatók, Sigal és Rakoff (1971) leírták a túlélők haragos gyermekeit. Megállapították azt is, hogy a túlélők nem tűrik el az agressziót gyermekeiktől. Az engedetlenség jeleit úgy fogták fel, mintha az üldözőik feltámadását jelentené, és számos túlélő nevezte gyerekeit „kis Hitlereknek” (Bergmann és Jucovy, 1982). A túlélők gyermekei főként a serdülőkorban, de később is, haragszanak szüleikre, részben azért, mert túlságosan el vannak foglalva a holocausttal, részben pedig azért, mert nem hajlandók beszélni róla. Azzal vádolták a szülőket, hogy túl sokat beszéltek róla vagy túl gyakran, vagy túl keveset, vagy mindezekkel együtt (Epstein, 1979; Finkelstein, 1987; Sichrovsky, 1985). A túlélők túl sokat vártak el gyermekeiktől, és ők nehezteltek a rájuk rakott terhek miatt. Némelyikük anyja sírt, amikor a gyerekek nem teljesítették elvárásait, s egyikük-másikukat apja szóban vagy tettben is megalázta. Mintha idealizálnák elveszett gyermekeiket és elveszett szüleiket, s abban reménykednének, hogy ezek eleven gyermekekben születnek újjá. A túlélő szülőknek csalódást okozott, hogy reinkarnációs illúzióik füstbe mentek. A gyerekekre átragadt a búskomorság, ami mintegy tükrözte szüleik fájdalmát; amikor narcizmusuk és ideális énjük szüleik részéről nem kapott megerősítést, depressziósak lettek (Grunberger, 1979; Kestenbergek és Brenner, 1988). Bárki máshoz inkább szerettek volna hasonlítani, s azt kívánták, bárcsak normális, nem-túlélő szüleik lennének. A szülőkkel való megbékélés a fájdalmuk iránti könyörtületből fakadt, s annak méltánylásából, hogy képesek voltak a túlélésre, míg mások nem.

2. Agresszió és depresszió a gyermek-túlélőknél

Azok a gyermek-túlélők, akik szüleiktől sohasem szakadtak el, vagy akik a háború után ráataláltak szüleikre, a velük szembeni haragjukat gyakran nyíltan kifejezték. Sokan közülük családon kívüli figurák ellen irányították agressziójukat, s állandósították anyjukkal való együttlétüket, képtelenek voltak megházasodni vagy kortársaikkal szorosabb kapcsolatokat kialakítani. Mások azért haragudtak meg, mert szüleik nem teljesítették be idealizált gondoskodó szerepüket. Hagyták, hogy gyerekeik éhesek legyenek, hagyták, hogy gyermekeiket gonosztevők kínozzák. Nemcsak akkor hagyták el őket, amikor keresztény rejtegetőikhez küldték, de akkor is, amikor hagyták magukat deportálni s gyerekeiktől elkülöníteni. A gyermek-túlélők dühe az üldözőkről gyakran átirányult a szülőkre. Minél fiatalabbak, balsorsukért annál inkább kárhoztatják szüleiket, főként anyjukat. Amikor a büntudat e haragot befelé fordítja, a gyermek-túlélők úgy érzik, szüleik, hitveseik vagy saját gyermekeik áldozatai. Sokan ennél továbbmennek, s lemondanak Németország jóvátételéről, mert nem ott látják a bűnt, ahová az tartozik.

Azok a gyerekek, akik életük korai időszakában veszítették el szüleiket, s nem emlékeznek rájuk, a gyámoltalanságtól és a szomorúságtól szenvednek. Légüres teret éreznek életükben. Időtlen fájdalom ez, nosztalgikus színezettel. Amikor szüleik fényképeire bukkannak, amikor gyermekkorukról hallanak rokonaiktól, vagy képessé válnak korai érzékszervi-mozgásos emlékeik rekonstrukciójára, mindannyian megkönnyebbülhetnek. Mindez segíthet felgyorsítani a gyász egyetemes folyamatát.

Összegzés

E tanulmány egyfelől a túlélők gyermekeinek analízisein s a velük való egyéb kapcsolatokon, másfelől pedig gyermek-túlélők terápiáján és a velük készült interjúk anyagain alapul. E dolgozatban a túlélők gyermekeinek problémáit a gyermek-túlélők problémáival vetettük egybe. Két, analízisből származó tünettani beszámoló vezette be annak az öt kérdéscsoportnak az áttekintését, amelyekben a hangsúly a túlélők gyermekei és a gyermek-túlélők közötti különbségeken volt. 1. A szülők múltjának transzpozíciója, illetve a saját múlt elfelejtése és „acting out”-ja; 2. a szülőktől átörökített identitás problémái, illetve a saját traumatikus múlt által szétzúzott identitás; 3. túl szoros viszony a szülőkkel, illetve a másokkal való közeli viszony kialakításának nehézségei; 4. az áthagyományozott trauma pszichoszomatikus következményei, illetve a vitális funkciók pangásából adódó pszichoszomatikus következmények; 5. agresszió és depresszió.

A túlélők gyermekei szüleik múltjába helyezik magukat vissza, érvényteleníteni igyekezvén azokat az igazságtalanságokat és durvaságokat, amelyeket szüleik a holocaust alatt elszenvedtek. A gyermek-túlélők saját traumáik következményeitől szenvednek. Az ő konfliktusuk az, hogy emlékezzenek-e arra, ami velük történt vagy pedig elfelejtsék azt. Mindkét csoportnak gondjai vannak a zsidó identitással, de az első csoport identitását illetően kettős üzenetet kapott; a gyermek-túlélők attól szenvednek, hogy üldözőik szétzúzták alakulófélben levő azonosságtudatukat. A túlélők gyermekei arról panaszkodnak, hogy szüleik mértéken felül ragaszkodnak hozzájuk, s ők maguk többet aggódnak szüleikért, mint ahogyan ez felnőttek körében szokásos. A gyermek-túlélőket sok esetben elhagyták szüleik és barátaik, s félnak attól, nehogy az emberekhez túlon túl közel kerüljenek, hogy ne kelljen ismét mindenben csalódnuk. A pszichoszomatikus tüneteket a második generációban a korai testi gondozás indukálta, s a szülők tanítási technikái, hogy szokjanak hozzá a megfosztottság körülményeihez. A gyermek-túlélők nem tudnak felgyógyulni vitalitásuk elvesztéséből, amit túlélőkként elszenvedtek, s testük sérülékeny maradt. A pszichoszomatikus tünetek mindkét csoportnál depressziót álcázhatnak. A túlélők gyermekei azért neheztelnek szüleikre, mert azok rájuk terhelték a maguk múltját, de szégyenkeznek, hogy sérült szüleikkel szemben haragot éreznek. A gyermek-túlélők számára könnyebb kifejezni haragjukat túlélő szüleikkel szemben, míg az elhalt szülőkkel szembeni harag sokkal kevésbé tolerálható. Ezek a gyerekek az üldözőikkel szembeni haragjukat gyakran szüleikre irányítják át. Mindkét csoport befelé fordítja a depressziót, de leggyakrabban a gyermek-túlélők szenvednek egy depresszív göctől, ürességet éreznek, s az élet folytonosságának hiányát.

Függetlenül attól, hogy a túlélők mennyire akarják gyermekeiket oltalmazni, konfliktusaikat és gondjaikat átszármaztatják a második és a harmadik generációra. Ez különösen hangsúlyos azokban az országokban, ahol az antiszemitizmus napjainkig fennmaradt.

Ülkei Zoltán fordítása

IRODALOM

- ABELLS, C. B., 1986. *The Children We Remember*. New York: Green-Willow Books.
- AYALON, O. - EITINGER, L. és mások, 1983. *The Holocaust and its Perseverance*. Assen, The Netherlands: Van Gorcum & Co.
- ARAD, Y., 1979. *The Partisan*. New York: Holocaust Library.
- AUERBACHER, I., 1986. *I Am A Star*. New York: Simon & Schuster.
- BERGMANN, M., 1985. Reflections on the Psychological and Social Function of Remembering the Holocaust. *Psychoanalytic Inquiry*. 5.1. 9-20.
- BERGMANN, M.-JUCOVY, M., 1982. *Generations of the Holocaust*. New York: Basic Books.
- BERNBAUM, I., 1986. *My Brother's Keeper. The Holocaust Through the Eyes of an Artist*. New York: Putnam.
- BIERMANN, G., 1974. Frühe Kindheitsschicksale Verfolgter und ihre späteren Auswirkungen. *Jahrbuch der Psychohygiene*. 2. München-Basel: Reinhardt Press.
- DANIELI, Y., 1980a. Countertransference in the Treatment and Study of Nazi Holocaust Survivors and Their Children. *Victimology: An Int. J.* 5. 45-53.
- , 1980b. Families of Survivors of the Nazi Holocaust: Some Long and Short Term Effects. *Psychological Stress and Adjustment in Time of War and Peace*. N. Milgram. szerk. Washington, D.C.: Hemisphere Publications.
- DONAT, A., 1965. *The Holocaust Kingdom*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- EISEN, G., 1988. *Children and Play in the Holocaust*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- EPSTEIN, H., 1979. *Children of the Holocaust: Conversations With Sons and Daughters of Survivors*. New York: G. P. Putnam's.
- EROS, F. - KOVÁCS, A. - LEVAI, K., 1985. Hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok? *Medvetánc*. 2-3. 129-144.
- FINKELSTEIN, B., 1987. *Summer Long-a-Coming*. New York: Harper & Row Publishers.
- FLINKER, M., 1976. *Young Moshe's Diary*. Jerusalem: Yad Vashem.
- FOGELMAN, E., 1988. Intergenerational Group Therapy: Child Survivors of the Holocaust and Offsprings of Survivors. *Psychoanalytic Review*, 75(4): 619-640.
- , 1989. Personal communication.
- MASON, E. - GRUNBAUM, H., 1984. *Breaking the Silence: The Generation After the Holocaust*. (Film Documentary.) New York: Cinema Guild.
- FRANK, ANNE, 1967. *The Diary of a Young Girl*. New York: Doubleday & Co., Inc.
- FRIEDMAN, I. R., 1990. *The Other Victims. First Person Stories of Non-Jews Persecuted by Nazis*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- GAMPEL, Y., 1986. L'effrayant et le menaçant: de la transmission à la répétition. *Psychanalyse à l'université*. II.
- GRUBRICH-SIMITIS, L., 1984. From Concretism to Metaphor. Thoughts on Some Theoretical and Technical Aspects of the Psychoanalytic Work with Children of Holocaust Survivors. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 39. 301-319.
- GRUNBERGER, B., 1979. *Narcissism*. New York: International Universities Press.
- HERSCHELES-ALTMAN, J., 1946. *Oczyrna dwunastoletniej dziewczyny*. Krakko: Wojewodzka Zydowska Komisja Historyczna.
- HOGMAN, F., 1988. The Experience of Catholicism For Jewish Children During World War II. *Psychoanalytic Review*. 75. 4. 511-532.
- JUCOVY, M., 1985. Telling the Holocaust Story: A Link Between the Generations. *Psychoanalytic Inquiry*. 5.1. 31-19.
- KESTENBERG, J. S., 1972. Psychoanalytic Contributions to the Problems of Children of Survivors from Nazi Persecution. *The Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines*. 10. 4. 311-325.

- , 1980. Psychoanalyses of Children of Survivors from the Holocaust: Case Presentations and Assessment. *J. of the Amer. Psychoan. Assoc.* 28. 4. 775-804.
- , 1982. Survivor Parents and Their Children. *Generations of the Holocaust*. M. Bergmann és M. Jucovy szerk. New York: Basic Books.
- , 1987. Imagining and Remembering. *Israel J. Psychiatry & Related Sciences.* 24. 4. 229-241.
- , 1989. Transportation Revisited. Clinical Therapeutic and Developmental Considerations. In: Marcus, P. and Rosenberg, A. (szerk.) *Healing Their Wounds: Psychotherapy and Holocaust Survivors and Their Families*. New York: Praeger Publishers.
- BRENNER, I., 1986. Children Who Survived the Holocaust. The Role of Rules and Routines in the Development of the Super Ego. *Int. J. Psycho-Analysis.* 67. 3. 309-316.
- BRENNER, I., 1988. Narcissism in the Service of Survival. *Revue Francaise de Psychanalyse* (in press).
- KESTENBERG, M., 1988. The Sense of Belonging and Altruism in Children Who Survived the Holocaust. *The Psychoanalytic Review*, 75. 4. 533-560.
- KESTENBERG, M., 1980. Discriminatory Practices in the German Restitution Program. *Victimology: An Int. J.*, 5. 2-4. 421-427.
- , 1987a. The Healing Power of Creativity. Introduction to the Panel on Poetry presented at 7th Annual Conference. Columbia University, June 5, 1987.
- , 1987b. Mogen David in a Convent. *Newsletter of the Jerome Riker International Study of Organized Persecution of Children.* 3. 2. Spring, 1987. New York: Child Development Research.
- , 1990. The Effect of Interviews on Child Survivors. Presented at the International Psychohistorical Association. The Graduate Center of CUNY, June 8, 1990 (kiadatlan).
- KLEIN, C., 1985. *Poems of the Holocaust*. Jerusalem: Gefen Publishing House Ltd.
- KOHEN, I., 1977. *Mischling, Second Degree*. New York: Green-Willow Books.
- KRYSTAL, H. szerk., 1968. *Massive Psychic Trauma*. New York: International Universities Press.
- KUREK-LESIK, E., 1988. Udział Zenskich Zgromadzen Zakonnych W Akcji Ratowania Dzieci Zydowskich W Polsce W Latach 1939-1945. *Refleks.* Nov/Dec (24/25). 5-12.
- LEWITAN, L., 1986. Die Auswirkung der Judenvernichtung auf die Kinder der Uberlebenden. (Diplomamunka) Munich: Ludwig Maximilian Universitaet.
- MOSKOVITZ, S., 1982. Child Survivors as Parents. Paper presented at the International Association for Child Psychiatry and Allied Professions, July 30, 1982. Dublin, Ireland.
- , 1983. *Love Despite Hate*. New York: Schocken Books.
- NIR, Y., 1989. *The Lost Childhood: A Memoir*. New York: Hartcourt, Brace & Janowitz.
- OBERSKI, J., 1983. *Childhood*. Németből fordította Ralph Manheim. New York: Doubleday.
- PROVOST, G. - LEVIN-PROVOST, G., 1988. *David and Max*. New York: The Jewish Publication Society.
- ROTH-HANO, R., 1989. *Touch Wood*. New York: Puffin Books.
- SCHWARTZ, J. R., 1981. Culture, Trauma and Generation: Profile of Children of Holocaust Survivors. Presented at Grand Rounds, Dept. of Psychology, Pacific Medical Center, San Francisco, CA, October 6, 1981.
- SENDER, R. M., 1986. *The Cage*. New York: Macmillan Publishing Co.
- SEYMOUR, R., 1981. *The Holocaust*. New York/London: Franklin Watts.
- SICHOVSKY, P., 1985. *Wir wissen nicht was morgen wird, wir wissen wohl was gestern war*. Koln: Kiepenheuer and Witsch.
- SIGAL, J. - RAKOFF, V., 1971. Concentration Camp Survival: A Pilot Study of Effects on the Second Generation. *Canadian Psychiatric Association Journal.* 16. 393-397.
- SILTEN, G., 1986. Child Survivors (poem). *Child Survivors' Newsletter*. November 1986, Los Angeles, CA.

- STIERLIN, H., 1981. The Parents' Nazi Past and the Dialogue Between the Generations. *Family Process*. 20. 4. 379-390.
- TERR, L. C., 1983. Chowchilla Revisited. *Amer. J. Psychiatry*. 140.1543-1550.
- VIRAG, T., 1984. Children of the Holocaust and their children's Children: Working Through Parent Trauma in the Psychotherapeutic Process. *Dynamic Psychotherapy: The Journal of the Postgraduate Center for Mental Health*. 2.1. 47-60.
- VOLAVKOVA, H. (szerk.), 1978. *I Never Saw Another Butterfly*. Children's drawings and poems from Terezin camp 1942-1944. New York: Schocken Books.
- WITKOWSKI, J., 1975. *Hitlerowski oboz koncentracyjny dla maloletnich w Lodzi*. Wroclaw: Ossolineum.